

DOSYA NO : 119

Dr. Ensar KÜÇÜKALTAN¹ | UGSAM Araştırmacısı | NİSAN 2021

DOĞU AFRİKA'DA PORTEKİZLİLER DÖNEMİ (1498-1698)

On beşinci yüzyıl, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında mücadelelere sahne olan bir zaman dilimidir. Müslümanların İspanya'dan tamamen çıkarılmasına yönelik olarak başlatılan saldırılar 1492 yılında başarıya ulaşmıştır. Bu tarih Müslümanların İberya topraklarını tamamen kaybettiği tarihtir. İspanyollar bu mücadelede din adına "kutsal" savaş kavramı üzerinden hareket ederlerken, İspanyol komşuları gibi Portekizliler de ana motivasyon maddelerini Müslümanlara karşı savaşarak kazanmak olarak belirlemişlerdi. Bu mücadele İslam'ın ticari, siyasi, askeri ve dini boyutlarını kapsayacak şekilde kurgulanmıştır. Önce Memlûklüler sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, İslam'ın temsilcileri olarak Asya ve Çin'e giden ticaret yollarını kontrol altına almışlar ve bu strateji ile önemli kazançlar elde etmişlerdir. Bunun yanında Hristiyanların Müslüman topraklarında haklarının sınırlı olması da İspanyollar ve Portekizliler tarafından

¹ UGSAM Afrika Araştırmaları Direktörü

diğer bir motivasyon kaynağıdır. 1417-1452 yılları arasında görev yapan iki din adamı Papa Martin ve Papa Nicholas'ın Müslümanlara karşı mücadele eden iki ulusun bu çabasının tüm Hristiyan dünyası adına yapılan bir hizmet olduğunu açıklayarak desteklemeleri durumu başka bir boyuta taşımıştır(Salim, 1992: 756).

Portekizliler onbeşinci yüzyılın başındaki fetih girişimlerine yeniden fetih adını vermişlerdir. Haçlı seferi olarak kurgulanan bu fetihler silsilesi, Hristiyanlık adına yeni topraklar fethetmek amacıyla yapılan fakat aynı zamanda ekonomik hedefleri içeren saldırıları içinde barındırmaktadır. Portekizlilerin Afrika ile ilk teması 1415 yılında Kuzey Afrika'da stratejik bir bölge olan Ceuta'ya olan saldırı ile olmuştur. 21 Ağustos 1415'te Fas'ın kıyısındaki Ceuta kırk beş bin Portekizlinin istilasına uğramış ve kent ertesi sabah işgalcilerin kontrolüne geçmiştir. Kuzey Afrika, kıtanın diğer bölümlerine geçiş açısından da önemli bir başlangıç noktasıdır. Nitekim kuzeyden batı kesimlere doğru saldırılar sürmüştür. Deniz ticaretinde Venediklilerin, Mısırlılar ile yaptığı ticarete alternatif bulma gerekliliği, dini motivasyon, ganimet arayışı Afrika'nın stratejik noktalarının fethi için yeterli motivasyonlar olmuştur.

Fetihçilerden biri olan Bartolomeo Dias, Portekiz Kralı İkinci Joao'nun görevlendirmesi ile 1485 yılında Hindistan'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Portekiz'den başlayan rota Afrika'yı batıdan güneye doğru dolaşarak Hint Okyanusu'na varmak ve buradan da Hindistan'a ulaşmak olarak çizilmiştir. Batıda Senegal'e ulaşip güneye doğru hareket eden Dias, Namibya'ya kadar ulaşmıştır. Yolu katederken önemli gördüğü noktalara Portekiz kraliyetinin simgesi olan taşlar dikerek ilerlemiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda Hindistan'a giden yolu kolaylaştıracaktır. Ümit Burnu'nu geçtikten sonra filosunda görevli mürettebattaki rahatsızlıkların artması sonucunda geri dönmek zorunda kalmıştır. Dönerken de taşları dikmeye devam etmiştir. Kendinden

sonra aynı görevi yapacak olan Vasco Da Gama'nın yolculuğu için de rehberlik yapmıştır.

Vasco Da Gama,² 1497 yılında Kral Birinci Manuel'in görevlendirmesiyle Portekiz'den Hindistan'a gitme amacıyla yola koyulmuştur. Amaç Hint Okyanusu'ndaki Müslüman tüccarların üstünlüğünü bitirmek ve Afrika üzerinden bölgeye giden pratik bir yol bulmaktır. Haziran 1497'de Lizbon'dan dört gemi, iki yüz ton malzeme, yüz yetmiş kişilik bir mürettebatla yola çıkmıştır. Önceki seferde ulaşılan noktalarda Arapların olması sebebiyle iki Arapça ve bir Bantu tercümanı da mürettebata dâhil edilmiştir. Ayrıca filoda Portekiz kraliyetini simgeleyen ve daha önce Dias'ın seferinde kullandığı sütunlar da bulunmuştur.

² Vasco Da Gama'nın Doğu Afrika rotası üzerinden Hindistan'a yaptığı yolculukla ilgili bilgiler Malindi'de bulunan Kenya Ulusal Müzesi'nden alınmıştır.

13 Nisan 1498 tarihinde Vasco Da Gama Malindi sahillerine ulaşmıştır. Malindi'nin sultanı Şeyh El-Bauri şaşkırtıcı şekilde Da Gama ile müttefiklik ilişkisi içerisine girmiştir. Bu durumun şaşkırtıcı olma sebebi Da Gama'nın yolculuğunun en nihayetinde bir Haçlı seferi olmasıdır. El-Bauri'nin bu desteğinin sebebi, yakın bir şehir olan Mombasa ile savaş halinde bulunmasıdır. Sultan, Portekizlileri ve onların gemilerini kullanarak Mombasa'ya karşı bulunduğu savaşı kazanma düşüncesi içerisinde Vasco Da Gama ile anlaşmıştır. Bu anlaşmaya göre, Da Gama Mombasa'yı mağlup edecek ve Sultan da ona bir rehber vererek Hindistan'a ulaşmasını sağlayacaktır. Gerçekten de Vasco Da Gama, Sultan'ın yanına verdiği kılavuz Ahmed ibn Macid'in yol göstermesiyle beraber, yirmi üç günlük bir seyahat sonrasında 20 Mayıs 1498'de Hindistan'ın Kalküta limanına varmıştır.

Hindistan'dan Portekiz'e dönerken mürettebatından çok sayıda kişiyi iskorbüt hastalığı sebebiyle kaybetmiştir. Dönüş yolunda, Malindi'de durmuş, keşfin ve şükürün ifadesi olarak Malindi Sultanı El-Bauri'nin yerinin yakınına bir sütun dikmiştir. Ancak, Müslüman bir bölge olan Malindi'ye dikilen bu sütun, bir Hristiyanlık simgesi olması sebebiyle rahatsızlık oluşturmuş ve yıkılmıştır. On altıncı yüzyılda Portekiz hâkimiyetinin arttığı bir dönemde şimdiki yerine tekrar dikilmiştir. Vasco Da Gama, geri dönüşünde bir kahraman olarak karşılanmış ve Kral Üçüncü John tarafından Hindistan'a vali olarak gönderilmiştir. Da Gama'nın seferinden sonra aynı rota üzerinden Doğu Afrika'ya gelişler artarak devam etmiştir. Daha kalabalık ve daha hazırlıklı gelen filolar saldırgan bir tutumla pek çok şehri ele geçirmiştir. İzledikleri rotada ilk kontrol altına alınan şehirler liman şehirleri olmuştur. Mombasa, Sofala gibi yerler kontrol elde edilmiş ve Malindi ile geçmişteki müttefiklik ilişkisi sürdürülmüştür. 1528 yılında Mombasa'nın Portekizliler tarafından işgali esnasında şehir yakılıp yıkılmış ve birçok Afrikalı çatışma ve savaşlarda hayatını kaybetmiştir. Portekizlilerin yerleşme sınırlarını Zanzibar'a kadar ilerletmesi ile birlikte Hint Okyanusu'ndaki etkinliği artmıştır. Ticari ve ekonomik amaçlarının yanında dini motivasyonları olan Hristiyanlığı yayma hedefi, Doğu Afrika Müslümanları üzerinde bekledikleri etkiyi yapmamıştır. Denizlerdeki etkisini ticarete kullanmak isteyen Portekiz Krallığı, kontrol ettiği limanlar üzerinden aynı zamanda deniz ticaretini de hâkimiyet altına alma girişiminde bulunmuştur. Cartas (tezkere, resmi izin) diye adlandırılan belge buna yönelik adımlardan biridir. Portekiz hâkimiyetindeki limanlardan alınan belge bir çeşit ticaret ruhsatıdır (Newitt, 2005: 24). Bu belgeye sahip olmayan gemiler açık denizde Portekiz müdahalesine açık duruma gelmekteydi. Aynı zamanda belgenin Portekiz kontrolündeki limanlardan alınabiliyor olması onlara gemilerden vergi alma imkanı da sağlamıştır. Asya'da pek başarılı olamadıkları iç kesimlere doğru ilerlemeyi Afrika'da daha başarılı şekilde uygulamışlardır. Bu durum da derebeylik benzeri bir sistem olan ve prazo olarak adlandırılan sistemi ortaya çıkarmıştır. Büyük arazileri özel mülkiyet haline getiren Portekizliler, mülkiyetleri üzerinden köle ticaretini de yoğun şekilde yapmaya başlamışlardır.

Prazoların sahiplerine prazero denmiştir. Prazerolar aldıkları topraklarda bulunan köylerden ve yakın civardan para toplamaya başlamıştır. Bu durum olası karışıklıklara karşı temkinli olmak isteyen prazeroların bölgede kölelerden oluşan ordular kurmasını beraberinde getirmiştir. Yerlilerin düzeni tamamen bozulmuş ve Portekiz yerel halklardan kendisine hizmet etmeyi kabul edenleri yönetici kadrolarına yerleştirmiştir. Pek çok kabile yaşadıkları yerleri terk ederek yüksek kesimlere kaçmış ve burada yerleşimler kurmuştur (Currey,

1999: 319-321). "Mijikenda" adı verilen ve Bantu kabilesine mensup olan bu topluluklar şehirlerdeki Portekiz yağmacılığına tepki göstermiş fakat başarılı olamamışlardır. Mijikendalar Vasco da Gama bahsinde değinilen Malindi-Mombasa savaşında da Malindi ve Portekiz ittifakına karşı savaşmışlardır. Bu sebeple sömürge karşıtı tutumları daha eskiye dayanmaktadır (Brantley, 1981: 12). Bununla beraber prazoları özellikle Zambezi'de yoğunlaştıran Portekizliler, Asya bölgesine kıyasla Doğu Afrika'da çok daha güçlü bir şekilde var olmuşlardır. İç bölgelere ve kıyıya yaptıkları Avrupa mimarisindeki kaleleri ile kıyı kontrolünü tamamen ele geçirmişlerdir.

Öte yandan kontrolü elde tutmalarına rağmen kendilerini güvende hissetmemeleri ve tedirginlikleri zaman içerisinde kıyılardaki güçlerini kaybetmelerine neden olacaktır. Portekizliler, Hint Okyanusu'na açılmasından itibaren gittikleri bölgelerdeki Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamışlar, aynı zamanda dönemin bölgedeki önemli gücü Memlûklülerin karşı koyması ile mücadele etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517'de Memlûklüleri yenerek yeni otorite olması bu kez Osmanlılar ile Portekizlileri karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Hint Okyanusu'ndaki etkinliği ile birlikte Kızıldeniz'de de etkili olan Portekiz'i durdurmak için mücadeleye girmiştir. Portekiz'in Osmanlı'nın denizdeki egemenlik iddiası karşısında bir tehdit olması, Doğu Afrika limanlarında etkili olması ve Aden Körfezi'nden geçen Müslüman ticaret gemilerine saldırılarda bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu bölgeye doğru getirmiş ve Portekiz bu mücadele sonunda güneye doğru ilerlemek durumunda kalmıştır.

Bu güneye ilerleyişte etkili olan isimlerden biri Ali Bey'dir. Ali Bey, Osmanlı-Portekiz mücadelesinin Doğu Afrika safhasında önemli bir figürdür. Mombasa sahillerinde Portekiz rejiminin baskısının artması, bölgede işgalcileri durdurabileceğine inanılan ve Portekiz ile Hint Okyanusu mücadelesine girişen Osmanlı'ya "Gel ve

bizi kurtar” çağrılarının yapılması ile sonuçlanmıştır. Hem kıyıda Müslüman topluluğun hamisi olma yönünde adım atmak isteyen hem de Portekizlilerin Müslüman gemilerine yaptığı saldırılara sert bir karşılık vermek isteyen Osmanlı İmparatorluğu, Ali Bey’in Doğu Afrika kıyılarında 1585 yılında ilk kez gözükmeleriyle ilk adımını atmıştır. Ali Bey’in verdiği özgürlük vaadi Mogadişu ve Kilwa şehirlerinde ve bunların arasındaki pek çok kasabada heyecanla karşılanmış fakat Portekiz ile daha yakın bir ilişkide olan Malindi’de aynı etkiyi oluşturmamıştır. Ali Bey, Lamu’da elli kadar Portekiz askerini esir aldıktan sonra yakında daha güçlü bir şekilde geri döneceği sözünü vererek kıyı şeridinden ayrılmıştır. Verdiği sözü tutarak 1588 yılında bu kez beş gemi ile birlikte Doğu Afrika kıyılarına dönen Ali Bey, kafasındaki planı uygulamak suretiyle Mombasa’yı bir Türk üssü haline getirme çabasına girişmiştir. Portekizlilerin bu duruma cevabı 1589’da daha kalabalık bir filoyla gelmiştir Portekizliler yalnızca kendi güçlerini değil, aynı zamanda Zimba diye adlandırılan ve vahşetle anılan bir gruptan da destek almışlardır.

Zimbalar Lundu savaşçıları olarak bilinmektedir. Bu grup 1588 yılında Kilwa’ya ulaşarak yüzlerce insanı kesmiş ve Mombasa’ya ilerlemeden önce Kilwa’yı hayalet bir şehir haline getirmişlerdir. Zimbalar Mombasa’ya ulaştıklarında yerel halk ve Türkler kendilerini birbirleriyle alakası olmayan iki farklı düşman grubun karşısında bulmuşlardır (Alpers, 1975: 59).

Osmanlı’nın Mombasa kıyısına kadar gelmesi ile bölgedeki gücünü kaybetmekten korkan Portekiz, Hindistan’ın Goa limanında bulunan gemilerini Mombasa’ya geri getirmiş ve Mombasa’yı tekrar almıştır. 1593 yılında Hint duvar ustaları ve Malindi’den işçiler İtalyan bir mimarın yönetiminde çalışarak ünlü Jesus Kalesi’ni inşa etmişlerdir (Boxer & Azavedo, 1960: 144). Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun girişimi Portekiz için alışılan düzenin sarsılması olsa da tam anlamıyla Doğu Afrika hâkimiyetinin yer değiştirmesine yeterli olmamıştır. Osmanlı sonrasında Portekiz’i kıyıda sıkıştıran Araplar olmuştur. 1652’de Umman Arapları Zanzibar’a yerel yöneticilerin de desteği ile saldırı düzenleyerek çok sayıda Portekizli’yi öldürmüştür. Saldırıları belli aralıklarla sürmüş ve Arap-Portekiz rekabeti giderek artmıştır. Osmanlı’nın kıyılarda başlattığı fetih çabasının ödülünü alacak olan 1696 tarihinde Doğu Afrika’ya gelecek Arap filolarıdır. Mart ayında yedi gemi, üç bin kişi, Lamu Kralı ile birlikte Mombasa limanına yavaşmıştır. Şehir kolayca kuşatılmıştır. İki buçuk yıllık bir kuşatmanın ardından Portekiz Aralık 1698’de bulunduğu bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Umman Krallığı, Doğu Afrika’da Portekiz’i zayıflatmış ve daha da güneye sürülmesini sağlamıştır.

Kaynakça

- Alpers, E. (1975). *Ivory and Slaves in East-Central Africa to the Later 19th Century*, London: Heinemann.
- Brantley, C. (1981). *The Giriama and Colonial Resistance in Kenya, 1800-1920*, California: University of California.
- Boxer, C. R. & Azavedo, C. D. (1960). *Fort Jesus and the Portuguese in Mombasa 1593-1729*, London: Hollis & Carter.
- Currey, J. (1999). *General History of Africa*. In A. Ogot (Eds.), California: University of California.
- Newitt, M. (2005). *A History of Portuguese Overseas Expansion, 1400-1668*. New York: Routledge.
- Salim, A. (1992). *East Africa: The Coast*. In UNESCO, & J. A. Ajaye (Dü.), *General history of Africa, VI: Africa from Sixteenth to Eighteenth Century*, California: California University Press, 755-762.